

De ce și în ce mod ordinea socială implică supunerea indivizilor ?

„Orice putere subjugă”, afirma La Boétie în celebrul său discurs asupra servituții voluntare. „Puterea de fapt subjugă prin teamă, violență fizică, forță pură, în timp ce puterea legitimă are drept fundament consimțământul guvernaților. Legitimitatea face ca puterea să fie acceptabilă, necesară și dezirabilă în ochii celor care sunt supuși comandamentelor sale. ”Într-un fel sau altul, orice societate umană complexă este confruntată cu problema legitimității, altfel spus cu întrebarea: de ce și în ce mod ordinea socială implică supunerea indivizilor ?

A- Legalitate și legitimitate

În statele de drept, aceste două noțiuni pot fi ușor confundate. Președintele țării sau premierul, care acced la funcții prin respectarea regulilor și normelor constituționale precum și a voinței majorității, sunt autorități legale și legitime în același timp. Totuși, cele două noțiuni desemnează fenomene de natură foarte diferită, chiar dacă, în societățile moderne, legalitatea unei acțiuni este unul dintre elementele pe care se bazează legitimitatea respectivei acțiuni.

Legalitatea desemnează conformitatea cu normele de drept în vigoare. Criteriile de evaluare ale legalității sunt în mod esențial formale.

Legitimitatea este calitatea unei puteri de a fi conformă cu aspirațiile guvernaților, de a permite aderarea sau acceptarea guvernanților. De asemenea, acceptarea puterii se bazează nu pe coerciție ca element principal, ci pe liberul consimțământ al populației.

Legitimitatea este mijlocul prin care o „inovație” devine acceptabilă în ochii opiniei publice. Astfel că legitimarea este definită drept „procesul prin care o putere - de tip carismatic, tradițional, birocratic sau rațional-legal - este recunoscută și acceptată de către membrii unei comunități” (G. Ferreol, *Dictionnaire de sociologie*, Ed. Armand Colin, Paris, 1991).

Max Weber așează la baza înțelegerii societății principiul fondator al legitimității puterii. Legitimitatea derivă atât din principii de natură simbolică cât și din diverse practici care au variat în funcție de spațiu și timp: autoritate divină sau magică, obiceiuri ancestrale, legi naturale, ereditate dinastică, constituționalitate, legitimitate democratică rezultată în urma alegerilor populare. Legitimitatea derivă mai puțin din conformitatea cu un ansamblu de reguli formale, cât din simbolica politicului într-o anumită societate, la un moment dat sau într-un sistem de valori. Trebuie adăugat însă că această dimensiune normativă și etică nu epuizează sensul noțiunii de legitimitate (M. Weber, *Selections in Translation*, Ed. Cambridge University Press, 1978).

Așadar, legitimitatea se referă la un ansamblu de credințe și reprezentări mentale care pun în valoare anumite calități pe care puterea politică trebuie să le îndeplinească pentru a fi acceptată. Astfel, aderarea la valorile democratice stă la baza legitimității autorităților ajunse la putere în urma alegerilor populare și, pe cale de consecință, a legitimității deciziilor luate de acestea.

Dar legalitatea și legitimitatea nu sunt despărțite în mod categoric. De exemplu, o lege conformă cu procedurile juridice, dar contrară principiilor fundamentale de justiție, echitate, libertate etc., este considerată ilegală.

Decalajul dintre legalitate și legitimitate survine în perioade de crize politice grave. Într-un astfel de context, puterea poate fi atât legală, adică desemnată potrivit regulilor formale de atribuire a autorității, cât și ilegală, dacă principiile pe care se fondează nu mai corespund valorilor dominante ale societății. De exemplu, în fostele colonii, spre sfârșitul puterii imperiale, legalitatea puterii exercitate de metropolă era contestată de populațiile autohtone, în numele noii ordini politice bazate pe dreptul popoarelor de a dispune de ele însele.

B- Teorii ale legitimității

Modul în care J.J. Rousseau a formulat problema legitimității la începutul epocii moderne ne poate ajuta să o înțelegem mai bine: „Omul s-a născut liber, dar pretutindeni el este înălțuit. Cum s-a înfăptuit această schimbare? Nu știu. Ce poate să o facă legitimă? Cred că pot răspunde la această întrebare. Ordinea socială este un drept sacru care servește drept bază tuturor celorlalte. Totuși, acest drept nu vine de la natură; el este fondat pe convenții. Prin urmare, trebuie să cunoaștem aceste convenții” (*Contractul social*). Aceste afirmații nu puteau fi făcute cu câteva secole mai înainte deoarece lumea era percepută atunci ca fiind guvernată de ordinea cosmică, iar omul nu o putea schimba. Conceptele interdependente de libertate, legitimitate, voință, consimțământ, convenție, care reies din afirmația lui Rousseau, nu erau încă în uz. De fapt, dacă ordinea stabilită nu reflectă ordinea cosmică, atunci orice interdicție și orice regulă emisă constituie atingeri aduse libertății. Limitele nedorite devin „lanțuri”; limitele nu pot deveni legitime decât dacă acestea sunt rezultatul voinței umane.

Astăzi, puțini mai admit soluția preconizată de Rousseau la problema legitimității - și anume, teoria voinței generale. Teoriile contemporane ale legitimității sunt de trei tipuri: unele interpretează obiceiurile și normele ca pe niște tradiții care aparțin ordinii divine și încearcă, potrivit expresiei lui Hannah Arendt să „restaureze o doctrină a legitimității care derivă din ceva străin acțiunii omului”.

Alte teorii iau în considerare caracterul convențional al vieții moderne dar limitează problematica legitimității la convențiile care guvernează raporturile dintre stat și cetățean, căutând să garanteze această legitimitate prin consimțământul rațional al cetățenilor. Georges Kateb exemplifică acest tip de teorie astfel: modernitatea semnifică desacralizarea naturii, caracterul convențional al existenței, cristalizarea statului și importanța pe care o au cetățenii în stabilirea legitimității. Dar, după G. Kateb, problema legitimității trebuie restrânsă la consimțământul dat de cetățeni principiilor constituționale elementare care guvernează activitatea statului.

Un al treilea tip de teorie insistă asupra caracterului convențional al normelor și asupra standardizării comportamentelor, aceste două aspecte regăsindu-se în toate domeniile existenței.

O altă tradiție, reprezentată de Jurgen Habermas, consideră că în societățile contemporane, legitimitatea trebuie înțeleasă într-un sens mult mai larg. (J. Habermas, *Raison et légitimité*, Ed. Payot, Paris, 1978)

C- Tipuri de legitimitate

Max Weber distinge trei mari tipuri de dominație legitimă.

a) Dominația tradițională

În societățile unde predomină credința în caracterul sacru al valorilor transmise, dominația se bazează pe cutume. Puterea tradițională se sprijină pe cutumă și pe obișnuința înrădăcinată a oamenilor de a o respecta. Weber plasează „pietatea” față de cutumă în centrul adeziunii la o putere tradițională, iar ceea ce alimentează această pietate este credința în originea sacră a puterii. Legitimitatea dominației tradiționale rezidă în divinitate și sacru. Conducătorii legitimi dețin puterea în virtutea demnității personale conferite prin tradiție („dreptul divin al regilor”), și nu pe baza consensului popular exprimat prin consultări democratice. Supremă este voința conducătorilor și nu a celor conduși. Voința conducătorilor (regi sau membri ai

unor categorii de oameni „hărăziți” să conducă) este prezentată drept legitimă: consfințită de o autoritate supra-pământească și conformă cu cerințele unui ideal de Bine general care comandă întreaga organizare politică, morală și socială a comunității.

Acest tip de dominație corespunde, în forma sa primară, societăților patriarhale. Aici, normele cutumiare moștenite din trecut reglementează relațiile dintre dominați și cei care dețin puterea. În societățile monarhice, principiul legitimității este consacrat prin adoptarea normei de succesiune dinastică: puterea revine unei familii care beneficiază de „aura sacralității”. Apariția aparatului administrativ specializat în cadrul monarhiei nu a modificat fundamental modul de dominație tradițional. Aparatul administrativ aparține, mai mult sau mai puțin direct, tot domeniului privat regal, dominația politică continuând să aibă același caracter personal: regele își exercită puterea asupra supușilor săi.

Un alt exemplu de ordine tradițională este cel ce caracteriza majoritatea societăților medievale europene, guvernate sub auspiciile viziunii creștine despre lume și viața omenească.

În perioada post-renascentistă începe însă un proces de erodare a tradiționalismului. Sursele creștine de autoritate sunt supuse criticii, ierarhia socială este contestată, se revendică drepturile și libertățile cetățenești și egalitatea politică.

b) Dominația legal-rațională

Natura impersonală a relațiilor de putere este caracteristică formelor moderne de organizare socială și politică, în cadrul cărora s-a impus tehnica birocratică a diviziunii sociale a muncii. Ordinea rațional-legală este cea care se sprijină pe legi sau norme impersonale scrise, deci memorizabile și clar explicabile în principiile și aplicarea lor.

În cadrul acestui mod de dominație politică, exercitarea unei funcții publice este strâns legată de regulile care-i delimitează competențele și este supusă principiului ierarhiei administrative potrivit căruia orice autoritate este controlată de un superior căruia i se dă ascultare. Pentru a accede la putere și a o exercita trebuie deci respectate proceduri stricte, fixate prin legi și reglementări impersonale, stabilite rațional. Administrația trebuie să-și recruteze personalul - birocrația - într-un mod impersonal. Totuși, Weber arată și cazul birocrației chineze care poate coexista cu o putere a cărei legitimitate este de tip tradițional.

Birocrația este termenul care caracterizează administrarea activităților economice sau politice prin reguli universale, stabile, scrise, și cu un personal specializat. În acest sens Weber asimila birocrația unei ordini legitime într-o situație rațional-legală. Legitimitatea se fondează pe credința în raționalitatea actelor de putere și pe respectarea normelor, adică a legalității. Puterea politică este limitată de normele înscrise în Constituție și este de asemenea, revocabilă. Autoritatea emană de la electorat și guvernării care nu au decât atribuțiile pe care acesta le-a fixat pentru ei. Supremă este voința celor conduși, care își aleg reprezentanții chemați să guverneze.

Constituționalismul exprimă o schimbare fundamentală în voința politică: comportamentul social, în toate aspectele sale, nu mai este călăuzit și reglementat de o concepție totalizatoare, imperativă, de dogme, adevăruri „sacre” și idealuri supreme, sau de o ierarhie socială imuabilă; ci este guvernat de reguli. Dar nu numai individul și viața sa sunt coordonate de reguli; guvernarea însăși este controlată de reguli, „ideea de cârmuire fiind aceea de societate bazată pe anumite reguli sau legi” cum precizează J. Locke în *Eseu despre intelectul omenească*.

Această formă de legitimitate este caracteristică statului modern occidental. El se înscrie, după Max Weber, în dinamica diferențierii, specializării și profesionalizării funcțiilor politice precum și a dezvoltării principiului raționalității la nivelul tuturor activităților sociale.

c) Dominația carismatică

Legitimitatea puterii carismatice derivă din calitățile extraordinare ale celui care o deține. În vocabularul religios, carisma este un dar extraordinar dat de Dumnezeu unui om sau grup de oameni, pentru ca aceștia să acționeze spre binele general al Bisericii. Max Weber reia acest termen pentru a desemna puterea pe care un om o exercită asupra supușilor, în virtutea calităților prodigioase, eroismului său sau a altor particularități exemplare. Societatea recunoaște caracterul excepțional al șefului carismatic care se impune datorită încrederii pe care cetățenii i-o acordă. Astfel, se constituie între șef și cei care îl urmează o „comunitate emoțională” în care relațiile de dominație sunt strict personale. „Adepții” șefului carismatic răspund apelului acestuia și se abandonează total „revelației, venerației eroului (profetului sau salvatorului), încrederii în persoana șefului”. Victoriile militare, epopeea revoluționară pot sta la originea unei astfel de puteri. Napoleon Bonaparte sau Mao Zedong sunt exemple în acest sens.

Totuși, caracterul precar al puterii carismatice o face în mod necesar precară. Ea durează atâta timp cât durează și carisma personală a șefului. Dominația carismatică nu poate deveni perenă în forma sa inițială. Pentru a rezista dispariției fondatorului ei, trebuie să se transforme, să se „rutinizeze”, să găsească un „fundament cotidian durabil”. Astfel, Napoleon a căutat să depășească carisma sa, încercând să-și fundamenteze puterea atât pe tradiție - a creat o dinastie imperială - cât și pe baze legal-raționale moștenite de la Revoluție - a dezvoltat instituționalizarea statului modern.

D- Legitimitate și societate

Dominația tradițională, legal-rațională și carismatică sunt tipuri ideale, pe care experiența istorică nu ne permite să le găsim în stare pură. În statele moderne întâlnim monarhii ereditare. În alte circumstanțe, șeful unuia dintre aceste state, ajuns la putere prin alegeri, caută să stabilească o legătură directă și afectivă cu cei guvernați. Conducătorul statului poate de asemenea, să evoce o legitimitate istorică, așa cum a făcut în repetate rânduri Generalul de Gaulle care și-a fondat legitimitatea pe acțiunile întreprinse în cadrul Rezistenței, în timpul celui de-al doilea război mondial.

În concepția lui Weber, tipurile de legitimitate se combină în mod frecvent, dar se pot și succeda unul altuia. Totuși, Weber nu adoptă concepția evoluționistă a legitimității, în care un mare tip s-ar succeda altuia, în decursul evoluției istoriei. În opinia sa, se întâmplă deci să se treacă de la legitimitatea rațională la cea carismatică și invers, deținătorul unei puteri plebiscitare poate încerca să se sprijine pe o conducere administrativă legală.

Unii autori au susținut că, la origine, orice autoritate politică a fost lipsită de legitimitate, fiind impusă prin forță; legitimitatea s-ar fi constituit treptat, prin recunoașterea autorității de către cei subordonați. Într-adevăr, asigurarea legitimității presupune o activitate politică (consultarea membrilor societății prin referendum sau alte adunări de tip constitutiv, prin alegeri sau numiri, prin recunoaștere publică) ce nu se putea desfășura în absența oricărei autorități organizatoare: așadar, până la recunoașterea autorității legitime trebuia să existe o autoritate efectivă care să organizeze procesul de confirmare a legitimității; este deci greu de văzut cum primele autorități puteau fi legitime. În aceste condiții, ar fi mai corect să se vorbească de „grade de legitimitate”.

Legitimitatea este de asemenea, relativă: ea poate fi oricând contestată, din diferite motive. „Temeiul legitimității este oricând îndoielnic, susceptibil de a fi obiectul criticii; astfel, dreptului ereditar i se poate reproșa că este irațional pentru că îl legitimează și pe idiot și pe cel lipsit de caracter; alegerile prin majoritate sunt îndoielnice, întrucât sunt parțial condiționate de eroare și întâmplare, de efectele momentane ale sugestiei de masă. Iată de ce orice tip de legitimitate este permanent supus primejdiei. Intellectul îl poate foarte ușor contesta.” (K. Jaspers, *Texte filosofice*, Ed. Politică, București, 1986, p. 270)

Legitimitatea este însă o calitate foarte importantă, deoarece numai prezența ei garantează ordinea socială și conviețuirea pașnică a cetățenilor. În absența ei se instalează despotismul, necesar impunerii unui regim politic nelegitim și nerecunoscut de către cetățeni, despotism care generează violența: „O putere legitimă poate governa fără frică, încrezându-se în consensul populației; cea nelegitimă manifestă frică față de popor, propria ei violență stârnind violența celorlalți; din frică, ea caută să-și asigure poziția printr-o teroare crescândă, astfel că frica devine starea de spirit fundamentală a tuturor.” (Idem)

Cornelia Dumitrașcu